

موسیقی نامه ها

(۸)

محمدتقی دانش‌پژوه

در این رساله شعر خاقانی آمده و از «سیدالحکماء ابو نصر فارابی» یاد می‌گردد. همچنین از صاحب ادوار (۲۷ ر) چندین جدول و دائره موسیقی در آن آمده است. آغاز: بسمله. و به نستعلیق. حمد بی حد و قیاس سزاوار بارگاه صمدیت و پیشگاه سرمدیت پادشاهی که طوطیان نفوس ناطقه در قفسهای ابدان و بلبلان عقول سابقه در فضای هوای لامکان از وصف ثنای ذات با کمال اولال و متعجب مانده... اما بعد این مختصر مشتملست بر مقدمه و دو فن و خاتمه.

مقدمه در بیان مباحث که شروع درین فن بدان موقوف است و آن دو مبحث است:

مبحث اول در بیان حد این علم و موضوع آن...

مبحث دوم در بیان مبادی این علم و آن دو قسم است (هندسی - متفرقه)...

فن اول در الحان در دو مقصد:

مقصد ۱ - در ذکر ادوار در دو مورد:

مورد ۱ - در اجزای ادوار در دو موقوف:

موقوف ۱ - اجزای بسیط.

موقوف ۲ - اجزای مرکبه در دو مرصد:

مرصد ۱ ابعاد.

مرصد ۲ جموع.

مورد ۲ - در صورت ادوار در دو مرصد:

مرصد ۱ کیفیت ترتیب آن.

مرصد ۲ ذکر ادوار در دو مطلب:

مطلب ۱ ذکر جداول.

مطلب ۲ اسماء دوائر مشهور و احوال آن در دو قول.

قول ۱ اسمای دوائر.

قول ۲ تشارک نغم ادوار.

موقوف (گویا: مقصد) دوم در حکم آلات متداول در دو مورد:

مورد ۱ - آلات و دساتین.

مورد ۲ - کیفیت استخراج ادوار از طبقات عود.

فن دوم در ایقاع در دو مقصد

- ۱ - در اصول این فن .
 - ۲ - در ایقاعات جزوی .
- خاتمه در کیفیت مباشرت عمل در دو مقصد .
- مقصد ۱ - کلیات احوال عمل در دو مورد .
 - مورد ۱ - کیفیت انتقالات .
 - مورد ۲ - خواص سدود .
 - مقصد ۲ - در اعمال جزوی و آن مطلعی و مقطعی است .
- (مطلع در ذکر کیفیت مباشرت عمل به ید)

تا میرسد به این عبارت « و باید که رعایت اعتدال زمان کند تا زمان مابین تا و نون و مابین نون » و انجام افتاده است .

مجموعه ، شماره ۲۸۶۵ عربی پاریس ، در ش ۲ آن پاره ایست از رساله موسیقی با چند جدول در ۶ برگ و در ش ۱۳ آن صفحه آخر رساله ایست در اغنیه (گک ۷۰) .

مجموعه ، شماره ۳۲۵۰ عربی پاریس ، دارای :

۱ - المدخل الصغیر رازی که طبعی و فلسفی است به نسخ محمد بن محمد بن محمد احمدی

۲ - الادوار ارموی (۶ ر - ۲۳ پ بهمان خط) .

۳ - رساله نجومی عربی .

تا میرسد در پایان به رساله ای در موسیقی به عربی پرازالفاظ فارسی (آغاز افتاده ، نسخ مانند پیش ، ۷۰ ر - ۷۵ پ) و چنین می انجامد « و فی نورو ز خارا یوسف عزیز فی الحسن قلبی له مصراتھی والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب . »

مجموعه ، شماره ۱۴۶۱ عربی پاریس در ۹۷ گک ۲۱ س خشتی دارای :

۱ - المناظرة والمعارضة فی رد الرافضة : شیخ عبدالله بن فارس تازی مغربی ، در یک مقدمه و هفت فصل (نسخ چاشت روز دوشنبه ۱۶ ذ ق ۱۰۰۹ ، مقابله شده ، ۱ پ - ۴۸ پ) .

۲ - النکت واللطائف فی نقض کتاب الطرائف ، ردی است بر طرائف عبدالحمود الذمی

(دیباچه) که همان ابن طاوس باشد . مؤلف میگوید که این کتاب در برخی جاها آشفته بوده و من

آن را مرتب ساختم (نسخ چاشت روز شنبه شعبان ۱۱۲۷ مقابله شده ، ۴۹ پ - ۹۷ پ) .

در ش ۱ آمده است که شیعیان گروه سنی را به «دف و رقص و تولد» عیب گرفتند اما

دف را بنات نجار در نزد رسول هنگام آمدنش به مدینه زدند و سرودهم خواندند و منعی نشده بود ،

اما رقص را حبشیان در مسجد پیامبر بجای آوردند و پیامبر وعایشه آن را تماشا کردند ، اما تولد

کار کسانی است که خود را دیوانه می خوانند و ملامت و سرزنشی بر آنها نیست همچنانکه متولد

در هنگام تولد ماز می خورد (۳۵ ر) .

در خاتمه آن از کتابهای شیعی سخنان ناسازگار و شگفت آور آنها نقل شده است ، نیز

از رجال این المطهر عبارتی آمده و از الثاقب فی المناقب آورده شده که مأمون امام رضا را نکشته

است و یاد شده از عده داعی و تهذیب طوسی و از مفید و طبرسی .

آغاز : بسمله . و صلی الله علی سیدنا محمد الکریم الحمد لله السميع العليم الجواد الکریم .

انجام : و استغفر الله لی و لکم .

(مجموعه فی الموسیقی)

با عنوانهای : نوبة ثانية من نغم السیگه ضرب اول ، ضرب ثانی ، یمانی ، یمانی ثانی ،

مصری ، ثانی ، تم نغم السیگه ویتلوه نغم الچرگه ، ضرب اول ، ضرب ثانی ، یمانی ، بیت ، بیت

مصری ، یمانی ، مصری ، تم نغم الچرگه ویتلوه نغم الحسینی پیشر [و] ، موال ، موال

ضرب اول ، ضرب ثانی ، یمانی ، یمانی ثانی ، مصری ، نوبه ثانیة من نغم الحسینی پیشرا [و] ، ضرب اول .

شماره ۲۷۸۳ شرقی (Cod ۲۱۴۱) در لیدن (فهرست ۱ : ۹۷۷) نسخ سده ۹ و ۱۰ در برگ ۱۷ س ربعی ، آغاز و انجام افتاده ، میانۀ کتاب است .
مجموعه ، شماره ۱۴ گولیوس در لیدن (۳ : ۳۰۱) .

ش ۱ آن مخروطات ابلوینوس است که طوسی آن را در ۱۸ ع ۱ تا ۲۱ ذ ح ۶۴۵ تحریر کرده در دوسوم این مدت ، احمد بن علی بن ابی الفرج محمد بن البواب بغدادی در محرم ۶۶۲ حاشیه های این نسخه و اصلاح اشکال و تصحیح آنرا نوشته است ، نسخه اصل منقول آن در شهر مراغه در روز دوشنبه ۱۰ شعبان سال «تسب» ماه خرداد روز آسمان نوشته شده و خود این نسخه را درویش احمد بن الحاج حسام گلشنی در چاشت روز آدینه ۱۵ ذ ح ۱۰۳۶ (غلو) نوشته است (۳ : ۴۵ س ۹۷۹) .

ش ۹ این مجموعه (۲۳۷۲ - ۲۴۰) ، نسخ سده ۱۱ «مسالة ذکرها - ابونصر الفارابی فی المتالة الاولى من الفن الاول فی الموسیقی قال فقد ینبغی این يعرف کیف یعلم نسبة بعد مجموع الی بعد مخالفه» میباشد .
مجموعه ، شماره ۲۷۱ وارنر در لیدن (۳ : ۳۰۰۲) .

۱ - مقاصد الالحان فی علم النغم والاوزان : واضعه عبدالقادر بن غیبی الحافظ المرافی (درگذشته ۸۵۵) ، بنام مرادخان بن محمد خان بن بایزید خان (۸۲۴ - ۸۴۸) ، در نسخه آمده است :

ایسن کتاب مقاصد الالحان شد مشرف به حضرت سلطان

آغاز : الحمد لله الذی زین الاصوات بطیب الالحان والنعمة .

در برگ ۱ پ - ۶۱ پ ۲۴ س ، برگ ۶۲ سفید است ، نسخ محمد عبدالوهاب بن پیر محمد ضعیفی افندی در روز آدینه پیش از پیشین ۴ محرم ۹۸۸ (ثمانیة و ثمانین و تسعمائة) ، عنوان شنگرف ، در زیر صفحه آخر آمده است : «حکمی الماوردی فی الحاوی ان العود بخصوصه حلال ، ورايت فی کتاب السماع لابی فضل محمد بن طاهر المقدسی ان الشیخ اباسحق الشیرازی ممن کان ینبغی ذلك و یحضره . حرره محمد بن احمد بن عمر الکا زرونی بابی سعید» .

۲ - در برگ ۶۳ ر - ۶۶ ر بهمین خط جدول «ساز قصعات چینی به ترتیب اصل و فرع مشتمل بر مجموع نغمات ثقال مع الحواد والنظائر» است و جدول «ساز الواح که از پولاد سازند» و عنوانهای تصنیف در دائره راست ، عمل در مقام حجازی . . . جمعی گویندگان التماس عملی کردند که در بدیهه مؤلف گردد ، در کواشت این عمل ساخته شد ، در بازگشت این رباعی تاریخ معلوم میشود :

عبدالقادر ز دیده هر دم خون ریز
با جور فلک چو نیست روی ستیز
گان مهر سپهر خسروی را ناگاه
تاریخ وفات کشت قصد تبریز

ق ۱۰۰ ص ۴۹۰ د ۲ / ۲۰۰ ی ۱۰ ز ۷ جملتان ۸۱۳ تمت ..

این بند بویژه دو جدول باید از مقاصد الالحان باشد و شاید هم از کنز الالحان مرافی بازمانده باشد ، سرودها است با آهنگ ، یک حاشیۀ ترکی هم دارد .

۳ - کنز التحف (۷۰ ب - ۸۷ ر به همان خط) .

مجموعه ، شماره ۱۰۱۵ وارنر (۳ : ۳۰۵) همه شماره ها به یک خط سده ۹ و ۱۰

دارای :

۱ - شرح سی فصل عربی خواجۀ طوسی از عبدالواحد بن محمد (۱ پ - ۸۸ ر) .

۲ - «هذه رسالة فی علم الموسیقی ، (با این عنوانها) : شرح بحور پرده راست ،

بدانکه پردهٔ راست را بحور است و بحرهایش به مرتبه از یکدیگر بلندتر است و جملهٔ پرده‌ها و آوازه‌ها ازو خیزد، شرح بحور: پرده عراق، شرح اصفهان، شرح حجاز، شرح حصار که از پردهٔ زیل افگند کوچک خیزد، شرح ذیل گشاده که از پردهٔ نوروز خیزد، شرح پردهٔ مایه، شرح بوسلیک، شرح عشاق، شرح رهاوی و گواشت، شرح زیل افگند بزرگ و سلمک، شرح از پردهٔ حسینی خیزد، ترانیه در دوازده پرده، ترانیه در هفت آواز در بحور که ابر سحر خیزد:

از راست دوگه بستان و مایه بنواز سه گه به کسی نما که باشد همراز
چرگاه و رهاوی گیر و عشاق بساز از تیز به نوروز و حسینی پرداز

تمت (نستعلیق ایرانی، عنوان شنگرف، ۸۸ پ - ۹۰ پ) سپس جدول موسیقی است در ۱ ص . (فهرست ۳: ۳۰۵) .

۳ - شرح سی فصل فارسی طوسی ساخته ۱۸ ع ۷۲۷/۱ (منزوی ۳۱۹) .

آغاز: احمدالله علی نعمانه واشکره علی آلائه .

انجام: به رفع اصلاح دریغ نفرمایند والحمدلله رب العالمین .

۴ - الرسالة العمادیه فی فن السیماقة: عماد سراوی، به نام شیخ نوین (۸۵۷ - ۸۸۲)، در بیک مقدمه و دو مقاله و خاتمه .

(تعلیق و سیاق ندیمی شاعر الشیرازی، از سده ۹) .

آغاز: افتتاح مقال به امتداح ملك ذی الجلال .

مجموعه، ۲۳۶۱ شرقی موزه بریتانیا، نستعلیق، جدول زر و لاجورد و شنگرف و زنگار، عنوان شنگرف، با چندین سرلوح، وزیری، کاغذ هندی .

(فهرست عربی ش ۸۲۳ ص ۵۵۹، ذیل فهرست فارسی ۱۱۵)

در آغاز فهرست رساله‌ها است به نسخ ایرانی، با یادداشت تملک میرزا محمدبن رستم معتمدخان بن قباد ملقب به دیانت خان فرزند عبدالجلیل حارثی بدخشی در ص ع و جاهای دیگر، با عبارتهایی مانند:

رساله در اقوال فقهاء در سماع الحان، دو صد و شصت و یک روپیه خریده شده، مجموعهٔ رسائل ادوار معه شروح و غیرها، رسائل به سه صد روپیه از نزد غلام محمدخان صاحب الحان ۲۵ رجب المرجب سنه ۱۲۲۵ هجری خریده شد، مجموعهٔ رسائل سماع و غیرها به دو صد و شصت و یک روپیه خریده شد ۱۲۳۸، در حر و ان هژدهم مو محاسبه سیصد نکته، ۲۵ ربیع الاول ۱۲۴۰ هجری بحاسید (۴) محاسبه، رسیده، ۲۹ رجب ۱۱۴ بحالد (۴) محاسبه رسیده .
این نسخه را دیانت خان شاه قباد فرزند عبدالجلیل حارثی بدخشی نویسنده (ش ۳) و سه تن بنام:

۱ - سید ابو محمد بن سید فتح محمد سمانه‌ای در دهلی به سال ۱۰۷۳ (ش ۴ و ۵ و ۱۳)

۲ - محمد امین اکبر آبادی در دهلی در ۱۰۷۵ (ش ۲ و ۱۴ و ۱۵) .

۳ - عبدالمنعم محمد عطاری در دهلی در ۱۰۷۵ (ش ۶) .

آنرا برایش نوشته‌اند و خود بدخشی برخی از آنها را با اصول مقابله کرده است (۱۳) نسخه در دست نوّه او میرزا محمد بن رستم معتمد خان پسرش بوده است .

۱ - جمع الاقوال فی قول التوال: محمد بن جلال رضوی (۲ پ - ۱۵ ر)، با سرلوح زرین) ساخته ۱۰۲۸ در جمع آراء فقهاء و اختلاف آنها و تفصیل اقوال اولیاء متصوفه در سماع الحان (منزوی ۳۸۹۲ - انوار ۳: ۳۴۴: ۱۲۸۴) .

آغاز: نغمهٔ سیاس بی قیاس مخصوص خداوند بنده نواز نیست

اما بعد این رساله‌ایست در جمع مقالات در باب شنیدن الحان و اختلاف مذاهب درویشان که به التماس بعضی از اعظام امراء ایاز حضرت محمودی فقیر محمد بن جلال رضوی در سنهٔ ثمان

و عشرين و الف از هجرت نبوی از مشکلات کلمات علماء ملت و کبراء دین اقتباس کرده
و از سخنان عرفاء امت و عظماء اهل یقین فراهم آورده .
انجام : منائی مناکم و اختیاری رضاکم .

۴ - رساله در اباحت استماع سماع و اصطلاحات صوفیه یا مسیحی : عبدالجلیل بن
عبدالرحمن (۱۵ - ۱۷ پ ، نستعلیق محمد امین اکبر آبادی در شهر شاه جهان آباد در ماه مهر
سنه ۱۵ روز يك شنبه ۱۷ صفر ۱۰۷۳) ، ساخته به نام مسیح الزمان و از این روی آن را
«مسیحی» نامیده است (منزوی ۳۸۹۹) .

آغاز : سیاسی که غبار عقول عقلاء تحریر به ذیل نهایت آن نشیند اما بعد
میگوید عبدالجلیل بن عبدالرحمن که این رساله ایست بر اباحت استماع سماع و اصطلاحات
صوفیه از هر کتب و رسائل انتخاب رقم زده و موسوم شد این مختصر به مسیحی
و مرتب گشت بر دو کتاب :

کتاب اول در بیان کیفیت و حقیقت سماع و اباحت آن و اباحت مزامیر و جواز تاویلات
و تقلیدات و درین کتاب چهار فصل است :

فصل اول در بیان کیفیت و حقیقت سماع

فصل دوم در اباحت سماع

فصل سوم در اباحت مزامیر

فصل چهارم در جواز تاویلات و تقلیدات (از رهگذر مذهب)

کتاب دوم در اصطلاحات صوفیه بر طریق حروف تهجی و شرح ابیات بعضی از اهالی
تحقیق و ارباب تدقیق ، درین دو دفتر است :

دفتر اول در ذکر اصطلاحات صوفیه و فیه ابواب

دفتر دوم در شرح اسباب (کتاب دوم در نسخه نیست)

فصل اول کتاب اول در بیان کیفیت سماع

انجام : فی اباحت السماع والغناء والرقص وغير ذلك

۳ - الادوار : ارموی (۱۸ پ - ۲۳ ر - باسارلوح زرین ، شکلها شنگرف و مشکي ،
با حواشی ، نویسنده قبادین عبدالجلیل دیانت خان ، مقابله شده با سه نسخه : دوتا متن و يك شرح
دارای متن در ۲۸ رمضان ۱۰۷۴) (فهرست عربی اوری ۷۴۶ پ ش ۱۰۲۶) .

۴ - شرح الادوار

۳۳ پ - ۶۸ ر ، نوشته ۱۳ ج ۲/۱۰۷۳ در شاه جهان آباد برای شاه قبادین عبدالجلیل
بدخشی دیانت خان به خط سید ابو محمد بن سید فتح محمد سمانی ، مقابله شده با اصل در روز
پنجشنبه ۱۵ محرم ۱۰۷۴ در کشمیر ، با حاشیه منه) شرح به قول است (قال - اقول) و همه
متن هم در آن نیامده است ، شارح در مقدمه پس از بحث از علوم آنچه را که ارموی در شرفیه
در باره صوت در رد فارابی گفته است آورده و بر آن رد کرده و گاهی هم برگفته های خود او
هم رد نموده و پیدا است که دانشمندی است دارای نظر علمی .

یعلم ان لكل علم موضوعا و مبادی و مسائل (مانند ۷۴۷۱ Add ش ۲ ، فهرست عربی
b (۱۸۶) .

آغاز : بسمله . حمدله - صلاة - قال ورتبه اقول قبل الخوض فی الحوض یجب ان
انجام : فلیکن هذا آخر ما اردنا من توضیح هذه الرسالة والحمد لله حمد الاثناء لاعداده
ولانقضاء لامداده والصلاة والسلام علی المصطفین من عباده خصوصاً علی محمد وآله واولاده
المعصومین و صلی الله محمد وآله الجمیعین الطیبین الطاهرین .

۵ - شرح الادوار

در عنوان آمده «شرح مولانا مبارک شاه برادوار» (۸۶ پ ۱۵۳ ر ، با سرلوح ، نستعلیق سید ابومحمد بن سید فتح محمد سمائی در روز پنجشنبه ۸ ج ۱۰۷۳/۲ در انباله برای شاه قباد بن عبدالجلیل حارثی دیانت خان ، مقابله شده با اصل در روز یکشنبه ۸ محرم ۱۰۷۴ در شاه جهان آباد و مقابله شده با نسخه دیگر نوشته ۱۵ ذ ق ۸۲۲ در روز شنبه ۲۲ ج ۱۰۷۸/۲) شرح نخست به «قال - اقول» است با نیمه متن سپس مزجی و آمیخته با متن ، شارح می نویسد که در هنگامی که خواندن کلیات طب را آغاز کردم خود را به موسیقی نیازمند یافتم و آن را آموختم . او آن را بنام شاه شجاع (۷۶۰ - ۷۸۶) در روز شنبه ۷ صفر ۷۷۷ ساخته است . او هم در آنجا که ارموی از فارابی خرده میگیرد بر او رد میکند . در آن جدولهایی است . نسخه درست مانند ۳۴۳۸ عربی طوپتپوسرای است (۳ : ش ۷۴۲۷ نوشته ۸۳۸ در ۶۸ گ)

آغاز : الحمد لله الذی اختار نوع الانسان بمزید اللطف والاحسان . . . اما بعد فان الهمم فی زماننا هذا تنافرت عن تحقیق العلوم العقلیة و تحصیلها .

انجام : وهو حسبنا و نعم الوکیل هو مولانا فنعیم المولی و نعم النصیر .

۶ - رساله فی نسبة التالیف : فخرالدین محمد بن محمد بن ابی نصر خجندی (سده ششم) (۱۵۳ پ ۱۵۶ ر ، نستعلیق عبدالمنعم محمد عطاری در ۲۳ ع ۱۰۷۵/۱ در شاه جهان آباد دهلی ، مقابله شده با اصل آن در ۲۸ ع ۱۰۷۵/۱ در همان شهر) .

شرحی است بر بندی از قانون ابن سینا درباره موسیقاری بودن نبض .

(رامپور : ۱ : ۴۱۴ - دانشگاه ۶ : ۲۲۳۵ - آستان قدس ۸ : ۳۸۲ و ۴۸۴) .

۷ - موسیقی دانش نامه علائی ابن سینا که ابو عبدالله جوزجانی آن را به پایان برده است . (۱۵۷ - ۱۶۱ پ ، نستعلیق ۱۱ ج ۱۰۷۳/۲ در انباله در هنگامی سپاهیان پادشاه بدان سوی میرفته است ، با سرلوح) .

۸ - جدول ابعاد موسیقی به عربی با مقدمه فارسی و در آن گفته شده که این جدول دوازده بقیه دارد و پنج فاصله و هفت تنه و در آن از نگارنده الادوار یاد میشود (همان نستعلیق ، ۱۶۲ پ - ۱۶۴ ر) .

۹ - خبر تألیف الالحان : الکندی

(۱۶۵ - ۱۶۸ ر ، نستعلیق ۱۷ ع ۱۰۷۳/۲ از روی نسخه ای که در اواخر شوال ۶۲۱ در دمشق از روی نسخه نادرستی نوشته شده است) .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی